

Катарина С. Лазић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за англистику
ORCID 0009-0002-5510-4547

АУТОДЕСТРУКТИВНОСТ ЛИКОВА У ПРИПОВЕТКАМА РАДОЈА ДОМАНОВИЋА

У раду ћемо се превасходно бавити аутодеструкцијом ликова у следећим приповеткама Радоја Домановића: „Рођендан”, „Ја сам Србин”, „Разорена срећа”, „Освета”, „Баба-Стана”, „Срећа” („Човекова сладост”) и „Промашена срећа”. Наиме, заједничко за све јунаке наведених Домановићевих приповедака јесте њихова аутодеструктивност, различито мотивисана: неки од јунака подлежу аутодеструкцији вођени чином самопожртвовања, осећањем патриотизма, док пак код неких она проистиче из прекомерног самољубља. Анализом се у раду жели показати како аутодеструкција, у литерарном контексту, може имати широку примену и бити мотивисана различитим разлозима.

Кључне речи: аутодеструкција, Домановић, приповетке, самопожртвовање, деструкција, мотивација

1. Увод

За потребе нашег рада у уводу ћемо направити дистинкцију између деструкције, аутодеструкције и самопожртвовања будући да ће се о датим појмовима говорити у контексту Домановићевих приповетки. Појам деструкције неодојив је од појмова насиља и агресије. У раду „Записи из аномије: Огледи из науке о друштвеним девијацијама” А. Југовић (2014: 129) сматра да се „агресија у америчкој енциклопедији људског понашања сматра насилним, деструктивним понашањем које је усмерено према наношењу патње или смрти других људи, објектима или себи.” С друге стране, Симеуновић према Југовић, насиље дефинише као „деловање силом ради стварања такве ситуације, односно уређивање односа у друштву који води реализацији циљева и интереса онога који врши насиље, супротно вољи и интересима оних учесника интеракције над којима се врши насиље” (Југовић 2014: 130). Како би до испољавања агресије (и консеквентно насиља) дошло, неопходно је да постоји неки екстерни (спољашњи) подстицај, односно како Л. Берковић према Југовић (2014: 128) сматра, „испољавању агресије неопходна је одређена драж (стимуланс) без чијег присуства не долази до агресивне реакције.” Наведена чињеница биће од значаја за наш рад будући да је агресија јунака Домановићевих приповедака у највећем броју случајева изазвана неким од спољашњих фактора. Када говоримо о самопожртвовању, К. С. Росати (2009: 4–5) у студији *Лични интерес и самопожртвовање*² сматра „да се чин појединца може сматрати самопожртвовањем онда када наведени чин представља жртвовање интереса тог појединца које је истовремено и жртвовање сопства”³. Истовремено, Росати у свом раду самопожртвовање дефинише „као вољан

1 katarina.lazic@filum.kg.ac.rs

2 Connie S. Rosati, *Self-interest and Self-sacrifice*, 2009.

3 Предео аутор текста. Ориг. „Acts will count as self-sacrificial, I suggest, only insofar as they involve a sacrifice of one's interests that is at the same time a sacrifice of self.” (Rosati 2009: 4–5)

чин при коме се губитак властитог благостања може наслутити или очекивати”⁴ (Росати 2009: 3). У контексту нашег рада говорићемо о самопожртвовању кроз примере јунака Домановићевих приповедака који се на чин самопожртвовања одлучују вођени различитим мотивима као што су жеља да се заштите и помогну најмилији или љубав према отаџбини: нешто што је, пак, за све њих заједничко, јесте да тај чин директно води њиховој аутодеструкцији, при чему најчешће губе живот. Ханила и Пурјо према Кнез (2015: 28) аутодеструктивношћу⁵ сматрају „жељу или понашање, које је повезано са суицидом, самоозљеђивањем те ризикантним понашањима или понашањима опасним по живот”. Ханила и Пурјо према Кнез (2015: 28) истовремено сматрају „да аутодеструктивне мисли настају када појединац добије прилику мало детаљније размислити о својој животној ситуацији, односно када се подвргне аутоанализи”. Међутим, са становишта филозофије егзистенцијализма, Кнез (2015: 28) сматра да аутодеструктивно понашање појединца често пак проистиче из „фрустрације у потрази за смислом (тзв. ’егзистенцијална фрустрација’), осјећаја унутарње празнине (’егзистенцијални вакуум’), и безначаја. Резултат је таквог феномена очај и то такав који доводи појединца у ’слијепу улицу’ из које се чини као да не може пронаћи излаз.” Баумајстер и Шер у заједничком раду под називом *Самопоражавајући обрасци понашања међу нормалним⁶ појединцима: преглед и анализа заједничких аутодеструктивних склоности⁷* наводе три типа (модела) аутодеструкције: примарна аутодеструкција, компромис и контрапродуктивне стратегије (в. Баумајстер, Шер 1988: 4). Битно је нагласити притом да је нешто што разликује наведена три типа аутодеструкције „присутност жеље да се себи нашкоди, као и „предвидивост последица таквог чина по дату индивидуу”⁸ (Баумајстер, Шер 1988: 4). Баумајстер и Шер (1988: 5) примарном аутодеструкцијом сматрају „чин при коме особа поседује жељу да себи нашкоди и свесна је последица које би дати чин имао по њу. Сходно томе, аутодеструктивна намера је нешто што руководи овим чином”⁹. Када говоримо о компромису, Баумајстер и Шер (1988: 7) сматрају „да постоји претпоставка да појединац може предвидети како корист тако и штету (ризик, повреду) проистеклу из одређеног чина”¹⁰. Сходно наведеном „као разумна претпоставка намеће се да појединац поступа на овакав начин зарад користи коју притом ужива, док штету нерадо прихвата. Самим тим, штета по сопство је предвиђена али није жељена”¹¹ (Баумајстер, Шер 1988: 7). Када говоримо о кон-

4 Предео аутор текста. Ориг. “(An act is a genuine act of self-sacrifice if and only if): I. the loss of welfare is expected and anticipated..., II. the act is voluntary, etc.” (Rosati 2009: 3)

5 У раду ће алтернативно бити коришћени називи „аутодеструктивност” и „аутодеструкција”.

6 Под „нормалним” Баумајстер и Шер наводе оне појединце који нису хоспитализовани у психијатријским установама будући да у истраживање нису били укључени они који су већ имали историју менталних поремећаја.

7 R. F. Baumeister, Steven J. Scher, *Self-Defeating Behavior Patterns Among Normal Individuals: Review and Analysis of Common Self-Destructive Tendencies*, 1988.

8 Предео аутор текста. Ориг. “[...] Whether the harm to self is foreseen and whether it is desired.” (Baumeister, Scher 1988: 4)

9 Предео аутор текста. Ориг. “In primary (or deliberate) self-destruction, the person both foresees and desires the harm to self. Thus, self-destructive intentions guide this form of behaviour.” (Baumeister, Scher 1988: 5)

10 Предео аутор текста. Ориг. “Tradeoffs presuppose that both the benefits and the costs (risk or harm to self) are foreseeable to the individual who makes the choice.” (Baumeister, Scher 1988: 7)

11 Предео аутор текста. Ориг. “[...] It is reasonable to assume that the person chose for the sake of the benefits and accepted the costs reluctantly. The harm to self is thus foreseen but not desired.” (Baumeister, Scher 1988: 7)

трапродуктивним стратегијама, Баумајстер и Шер (1988: 12) дефинишу их као „систематске обрасце аутодеструктивног понашања при чему особа нити жели, нити пак може предвидети штетне последице. Особа тежи неком позитивном циљу, међутим посеже за техником или стратегијом која умањује шансе за успех.”¹² У контексту нашег рада говорићемо о аутодеструкцији јунака Домановићевих приповедака кроз наведену троделну класификацију Баумајстера и Шера као и кроз призму самопожртвовања. Анализом се истовремено жели утврдити дистинкција између оних поступака Домановићевих јунака који се могу сматрати самопожртвовањем и оних који представљају чин пуке аутодеструкције. Такође, указаће се на чињеницу да аутодеструкција, у литерарном контексту, може имати широку примену и бити различито мотивисана.

2. Примарна аутодеструкција у Домановићевим приповеткама

Примарна деструкција дефинише се као „чин којим руководи аутодеструктивна намера при коме појединац жели да себи нашкоди и свестан је последица које би уследиле” (Баумајстер и Шер 1988: 5). Примарном аутодеструкцијом у раду бавићемо се кроз пример Домановићеве приповетке „Освета”.

Главна јунакиња приповетке, млада девојка Љубица, бива најпре преварена од стране мушкарца који је, обећавајући јој брак, одводи од родитеља да би је потом, после три године, напустио и нестао без трага. Љубица, препуштена самој себи, а не могући да се због стида врати родитељима, одаје се проституцији и пороцима, што читалац може закључити из следећег одломка: „На тој истој постели, у истој соби где је четири године тонула у греху и разврату остављена и презрена од свију, сматрана за животињу, без срца, мисли и осећања, лежала је загрљена у мислима са родитељима и малим братићем.” (Домановић 1964: 436) Љубичина аутодеструктивност огледа се превасходно у њеној мржњи према сопственом телу и жељи за смрћу: „Осети тежину и малаксалост у целом телу, осети зујање у ушима и велики, тежак напон у глави; учини јој се соба тесна, мало ваздуха! Зажеле да је нестане!... Осети се немоћна, омрзе на саму себе и поче саму себе презирати, клону и готово више паде него што седе на столицу крај стола...” (Домановић 1964: 434) Баумајстер и Шер (1988: 4) у контексту примарне аутодеструкције наводе следеће:

Интензитет негативног става (усмереног на сопство) може бити подстакнут и јаким, негативним емоционалним стањима. Јака осећања кривице, кајања или пак анксиозности могу довести до акутног обезвређивања сопства које потом води у аутодеструкцију. Поред емоција, висок ниво самосвести може бити укључен у овај тип аутодеструкције. Жеља да се повреди или осујети сопство узима сопство као свој циљ, из чега проистиче претпоставка да је пажња (дате индивидуе) усмерена на сопство, по свој прилици са нарочитом свесношћу о властитим недостацима. Дата самосвест може допринети интензивирању емоционалног стања које доводи до аутодеструктивне намере у толико што самосвест појачава емоцију.¹³

12 Предео аутор текста. Ориг. “(This section reviews studies showing systematic patterns of self-defeating behaviour) in which the person neither desires nor even foresees the harmful consequences. The person seeks some positive goal but uses a technique or strategy that impairs the chances of success.” (Баумајстер и Шер 1988: 12)

13 Предео аутор текста. Ориг. “The intensity of negative attitude may be facilitated by powerful, negative emotional states. Strong feelings of guilt, remorse, or perhaps anxiety may produce an acute devaluation of self, leading to self-destructiveness. The desire to harm or frustrate the self takes the self as its target, which presupposes that attention is focused on the self, presumably with special awareness of the self’s

Љубичиној мржњи према властитом телу узрок је његова комодификација, чињеница да је била приморена да га „продаје” како би се прехранила: „[...] Ено, још стоји обијен дувар, где је онај пијани наредник ударио сабљом... Ја гледам то и седим у истој соби, и ја сам била у његовом друштву, морала сам се превијати и ласкати му на силу бога... За новац, за кору хлеба. Ах, тешке ли зараде... [...] Нашто ми тај новац, да ваљда живим!... Никад више, никад...” (Домановић 1964: 435–436) Њен самопрезир рефлектује се превасходно у односу према властитом телу: „Погледа се у огледалу и сама себи се учини одвратна, гадна. Сва се стресе од те помисли. 'Нико мене не воли – продужи даље – а и зашто да ме воли?!...'” (Домановић 1964: 432) Јунакиња често проматра своје тело контрастирајући своју садашњост са успоменама на срећно детињство које је провела у родитељском дому: „Погледа своје руке и крв јој јурну у лице. – Ах – изговори немоћно, а затим помисли: ове су руке љубили моји родитељи!... Мисли се збркаше. Пред очи јој изађоше многе личности. Учинише јој се одвратне, глупе, досадне. Зажеле да их све сруши и смлави... – Гадија – изговори гласно и наслони главу на сто...” (Домановић 1964: 434) Љубичина некадашња телесна (и морална) чистота и њена садашња посрнулоост сукобљавају се у читавој приповеци. Њена аутодеструктивност кулминираће осветом и убиством некадашњег вереника који након много година сплетом околности одседа у истом хотелу у коме је њу напустио, са „новом жртвом”. Убиством које Љубица притом почини и одласком у затвор она на симболичан начин „убија себе”, лишавајући се будућности и евентуалне промене начина живота и повратка родитељима.

3. Примена „компромиса” у Домановићевим приповеткама

Код компромиса појединац је свестан и користи и штете које проистичу из одређеног чина. Баумајстер и Шер (1988: 4-5) сматрају да „многе компромисне ситуације подразумевају један (временски) непосредан и један (временски) удаљен циљ, те је стога вероватно да људи начине погрешан избор фокусирајући се на непосредне, краткотрајне последице”¹⁴. О компромису у раду говорићемо кроз примере Домановићевих приповетки „Разорена срећа” и „Рођендан”.

Према Баумајстер и Шер (1988: 8), један од примера „компромисне ситуације” укључује јака негативна (или пак позитивна) емоционална стања која могу довести до аутодеструктивних склоности, односно „краткорочна аверзивна стања, укључујући емоције и висок степен самосвести, могу повећати дате грешке (погрешне изборе који су последица грешака у просуђивању) и резултирајуће аутодеструктивне склоности”¹⁵. Баумајстер и Шер (1988: 5) такође наводе следеће:

Фактори који утичу на краткорочан фокус могу повећати учесталост аутодеструктивних одговора када је реч о компромисима. Емоционална стања су сама по себи пролазна и краткорочна, те стога могу произвести начин доношења одлука који може дати превелики значај непосредним, краткорочним резултатима. Негативна

shortcomings. This self-focus may help intensify the emotional state that produces the self-destructive intention insofar as self-focus intensifies emotion.” (Баумајстер и Шер 1988: 4)

14 Предео аутор текста. Ориг. “Many tradeoff situations involve one immediate and one distant goal, and it is plausible that people make a poor choice by focusing on the immediate, short-term consequences.” (Баумајстер и Шер 1988: 4–5)

15 Предео аутор текста. Ориг. “Aversive short-term states, including emotion and high self-awareness, may increase these errors and the resulting self-destructive tendencies.” (Баумајстер и Шер 1988: 8)

афективна стања могу бити од нарочитог значаја у овом смислу, будући да (у појединцу) изазивају жељу да предузме непосредне кораке како би их окончао.¹⁶

Сходно наведеном, појединац под утицајем јаких (негативних) емоција (из афекта) може починити тешко кривично дело (као што је убиство) не размишљајући притом о последицама, а у жељи да оконча притисак који у њему изазивају дате емоције. Наведена чињеница биће од значаја у контексту Домановићеве приповетке „Разорена срећа” чији је главни јунак Стеван Симић. Наиме, гоњен жељом да освети оца који је настрадао од непријатеља (односно Стевановог ујака Петра који је желео да се домогне њиховог имања и у тим напорима остао осујећен), Стеван у афекту почиње убиство и, место среће која му је била надохват руке (жењидбо вољеном женом и оснивања властите породице), Стеван одлази на робију. Јако афективно стање које обузима Стевана при помисли да му је отац неповратно настрадао видљиво је у следећем одломку када се Стеван и решава на освету:

Сва ми се крв узбуну у жилама и јурну у главу. Вилице ми се стегоше грчевито, а песнице стискоше. Пред очима сам осетио неко треперење, неке чудне нејасне слике, у ушима ми поче неко страшно зујање. Јурнем у другу собу, дохватим очев револвер и, не говорећи ником ни речи, изиђох у двориште. [...] Појурим као бесомучан ме'ани. Нисам видео ништа пред собом. [...] Ушао сам у ме'ану и – убио Перу. Не знам, нити памтим шта је даље било. Знам само да сам пуцао и да сам га убио... (Домановић 1964: 379)

На тај начин Стеван, мислећи да му је отац настрадао и гоњен мржњом и осветом, сам постаје виновник своје несреће, лишавајући себе среће која му је била надохват руке. Убиство, проистекло из његове сужене свести, лишило је Стевана обећане среће, афекат је стављен испред разложности и трезвености, дугорочна благодет уступила је пред краткорочним олакшањем Стеванове мржње према непријатељу. Чињеница да убиства није било, односно да је Стеванов отац био само тешко рањен, Стевановом страдању дају ироничан обрт.

Баумјастер и Шер (1988: 4) такође сматрају „да се у случају компромиса појединац суочава са ситуацијом која успоставља везу неподударности између два жељена циља, тако да тежна једном циљу значајно умањује шансе остваривања оног другог”¹⁷. У наведеном случају „појединац прави лошу погодбу, односно такву погодбу у којој штета значајно превазилази евентуалну корист, барем када се о томе суди са могућег рационалног становишта. Појединац на крају може и сам постати свестан да је компромис који је у датом случају начинио лош”¹⁸ (Баумјастер и Шер 1988: 4). Наведену реализацију компромиса налазимо у Домановићевој приповеци „Рођендан”. Дата Домановићева приповетка бави се причом младића Марка, студента, који долази својим родитељима у посету на свој рођендан кријући од њих страшну истину: да је својом кривицом себи ускратио даље школовање. Наиме, због краткорочног задовољства Марко себе лишава светле будућности и изневерава родитељска очекивања, о чему он сам

16 Предео аутор текста. Ориг. “Factors that increase a short term focus may increase the frequency of self-destructive responses in tradeoffs. Emotional states are inherently transient and short term, so they may foster a style of decision making that gives undue weight to immediate, short-term outcomes. Negative affective states may be especially powerful in this regard, for they produce a desire to take immediate steps to end them.” (Баумјастер и Шер 1988: 5)

17 Предео аутор текста. Ориг. “In the tradeoff pattern, however, the individual confronts a situation that establishes a link of incompatibility between two desired goals, such that pursuing one of them will undermine one's chances of achieving the other.” (Баумјастер и Шер 1988: 4)

18 Предео аутор текста. Ориг. “(Of greater interest are) cases in which the person makes a poor bargain, that is, cases in which the costs outweigh the benefits, at least according to some possible rational perspective. The individual might eventually agree that the tradeoff is a poor one.” (Баумјастер и Шер 1988: 4)

даје извештај читаоцу: „Провео сам толике године за ђачком клупом. Док бејаш у млађим годинама, био сам добар ђак, ал' нашто то? – За последње четири године, проводећи живот у лумповању, разврату и картању, поборавио сам све што сам пре научио, а новогла слабо сам што читао... Пре недељу дана истеран сам из свију завода у земљи!...” (Домановић 1964: 250) Одајући се пороцима, разврату и лошем друштву, зарад краткотрајног уживања које му је то донело, Марко себе лишава среће која му је била надокнад руке (могућности да постане образован и цењен појединац) и изневерава своје родитеље који су се жртвовали за њега. Грижу савести јунака због изневерених нада родитеља додатно појачава родитељска љубав и њихове ужурбане и здушне припреме за прославу његовог рођендана при чему његова морална нискост, чињеница да такву пажњу није заслужио и да је због своје пропасти сам крив, неиздрживо притискају његову душу.

4. Контрапродуктивне стратегије у контексту Домановићевих приповедака

Контрапродуктивне стратегије представљају „систематско поступање појединца такво да он тежи неком позитивном, афирмативном циљу, међутим посеже за стратегијама које парадоксално умањују његове шансе за успех” (Баумајстер и Шер 1988: 12). Наведеним типом аутодеструкције у раду ћемо се бавити на примеру приповедака „Срећа” („Човекова сладост”) и „Промашена срећа”.

Аутодеструкција јунака приповедака „Срећа” („Човекова сладост”) и „Промашена срећа” проистиче из тражења среће и смисла живота главних јунака на „погрешном месту”. Консеквентно томе, јунаци наведених Домановићевих приповедака теже позитивном циљу (срећи и смислу властитога живота), међутим систематски посежу за средствима која их парадоксално удаљују од жељених циљева. Наиме, неименовани јунак и наратор приповетке „Срећа” („Човекова сладост”) сеоско је дете које након свих мука током одрастања и школовања долази у посед великог наследства које он потом користи за путовања и сладострастан живот. Како сам наводи: „Свега доста, сувише. Пропутавао сам многе земље, познао многе људе, стекао многе пријатеље, познао сва могућа задовољства, а средства су ми допустила да их уживам. И ја сам их уживао све дотле, докле се нисам свега заситио. У својих тридесет година ја сам био већ сит, пресит свих могућих задовољстава.” (Домановић 1964: 442) Не могући да више пронађе срећу у оним задовољствима које је познао, непрекидно је трагао за новим, непрекидно је настојао да оствари срећу на погрешан начин: „[...] Затим сам почео измишљати нова, нарочита, дотле непозната задовољства, тражио сам нове дражи за живот. Почео сам биркати, пробирати.” (Домановић 1964: 442) Уживање у чулним задовољствима јунака временом доводи до засићења, изазива у њему тедиум вите (лат. *taedium vitae*¹⁹), односно незадовољство и згађеност над животом: „[...] Утрошио сам сва задовољства, управо, ја сам их, као какав распикућа, проћердао, прокоцкао. Ја сам наједаред испио цео пехар што ми га срећа за цео живот даде да из њега штедљиво пијем само кап по кап, те да тако том слашћу разблажујем горчину живота кроз цео век.” (Домановић 1964: 442) Несаница и нервна раздраженост главног јунака само су последица његовог дотадашњег начина живота. Јунак нарочито постаје свестан испразности свог живота при повратку у завичај куда је отишао надајући се опоравку, увиђајући притом да га

19 „Уморност живота; дубоко гађење животом примамљивог на самоубиство.” <<https://poreklorecnik.rs/taedium-vitae/>>, 21. 9. 2024.

се братовљева деца клоне, превасходно због чињенице да га први пут виде и да им је непознат, а што јунак сујеверно приписује чињеници да невине деце душе осећају његову моралну посрнулоост те га зато избегавају: „И треба деца да ме се клоне, нисам достојан њих, јер ми у том тренутку најјасније изиђе пред очи луд, пуст и раскалашан живот којим сам проживео.” (Домановић 1964: 447) Нешто што је свакако битно нагласити, када је ова приповетка у питању, јесте да је она једна од ретких у којој долази до позитивног расплета. Наиме, проведши извесно време на селу, у свом завичају, јунак доживљава епифанију, долази до смисла живота, истог смисла од кога је, парадоксално, читав живот бежао: „Мишљах бежећи од рада да нађем среће, а срећа само се налази у мучном и тешком раду поштена човека.”²⁰ (Домановић 1964: 484) На тај начин и сам јунак увиђа да је срећу желео да оствари погрешним средствима.

Када говоримо о приповеци „Промашена срећа”, јунак приповетке газда-Тома својој незајажљивој жељи за богатством жртвује све, своје родитеље, брата, здравље, остао је нежења и без деце у неуморном стицању новца: „[...] Пред собом је имао само циљ да се обогати, да стече што више новаца и да тиме постане срећан, говорећи понекад: *’Кад имаши златица: имаши свега, а немаши ли штога: немаши ничега!’*” (Домановић 1964: 389) Међутим, Томина жеља да у богатству пронађе срећу остаје незадовољена: „Има свега што могу имати богати људи, па ипак чини ми се да није (газда-Тома) срећан. На његовом лицу ретко се виђа осмех, па и кад се осмехне, то више личи на израз неког унутрашњег незадовољства него радости...” (Домановић 1964: 390) Истовремено, лик газда-Томе се у контексту промашености живота у великој мери може изједначити са ликом Рајке Радаковић у Андрићевом роману *Госпођица*. Међутим, за разлику од Рајке која не добија прилику да увиди погрешност таквог начина живота, газда-Тома и те како долази до дате спознаје, што се огледа у његовој зависти према ћурчији и његовој многобројној породици, Томиним станарима: „Немају новца ни кирију да ми плаћају на време, па су ипак срећни! – помисли Тома у себи. – Ја немам никога! – мишљаше даље, и на душу му паде неки терет...” (Домановић 1964: 393), или пак у реченици: „Можда би Тома све своје богатство дао за материн пољубац!... Мислио је како би се осећао да је давно ожењен, па да и сам има деце... Те га мисли далеко одведоше...” (Домановић 1964: 394) Томина тежња за стицањем богатства нагони га да тој нездравој страсти жртвује све, што најпре доводи до његове моралне, а затим и психичке и физичке дегенерације и аутодеструкције, те најзад до спознаје да је читавог живота трагао за срећом у материјалним стварима да би на крају схватио да је срећа у породици и деци.

5. Присуство различитих типова аутодеструкције у Домановићевим приповеткама

Важно је такође истаћи и присутност тзв. „преклапања” различитих видова аутодеструкције (примарне, компромиса и контрапродуктивних стратегија) у набројаним Домановићевим приповеткама. Сходно наведеном, у приповеци „Освета” долази до преклапања сва три типа аутодеструкције, примарне, компромиса и контрапродуктивних стратегија. О примарној аутодеструкцији у да тој приповеци је већ говорено. Компромис се у приповеци огледа у чињеници да јако емотивно стање (мржња према бившем веренику и жеља за осветом) овлада

²⁰ Наведени цитат преузет је из верзије Домановићеве приповетке „Новекова сладост”. Дати цитат не постоји у верзији приповетке „Срећа”.

потпуно Љубицом и доведе до убиства које она најзад почини, на тај начин лишавајући себе слободе и могућности да промени живот:

Сети се и негдашњег свога вереника и у часу јој целим телом пројури нека силна осветничка струја. На бледим образима осу се мало румени а очи синуше неким страшним жаром; стеже зубе и песнице а осети у себи снаге, силине и моћи, зажели крви његове; у глави јој се почеше оснивати планови на какве би га муке желела ставити! Ужасан би суд то био... (Домановић 1964: 434–435)

Контрапродуктивна стратегија као тип аутодеструкције огледа се превасходно у грешци коју је Љубица направила као млада и због које је касније испаштала: чињеници да је своју срећу тражила у љубави недостојног човека:

Пред очима јој је само трептао неки пун милина нов живот, срећан, пресрећан, а у мислима је представљала како ће се срећна и задовољна као невеста вратити са својим богатим мужем родитељима. Они ће се утешити и обрадовати кад виде усрећено чедо своје, благословити их, па ће сви бити срећни и задовољни. (Домановић 1964: 431)

Зарад надане среће Љубица окреће леђа срећи коју је већ имала, а која се огледала у родитељској љубави и складној породици. Због своје младости и неискуства Љубица поверује слаткоречивости недостојног човека те на тај начин место тражене среће она доживљава несрећу и одбаченост.

У приповеци „Рођендан” поред компромиса заступљена је и примарна аутодеструкција. Наиме, јунак приповетке Милан осећа самопрезир због чињенице да је изневерио родитеље, те жељу да га (физички) нестане:

Сад моји родитељи безбрижно спавају, а кад би знали каквог сина имају, целе ноћи не би тренули!... Сутра, на мој дан рођења, познаници ће долазити, те ми честитати, пиће и певаће у моје здравље; моји ће родитељи бити весели, – а ја?... Како ми је несносна и мрска та реч 'ја'!... Самога себе презирем, гнушам се самога себе: ја сам велики кривац! Упропастио сам рођеног оца и мајку!... О, оче, и ти, мајко, да ли сте икад помислити могли да овако што може бити са вашом надом, с вашом узданицом!... Грешан сам, ја вам загорчавам последње дане живота! (Домановић 1964: 250–251)

Грижа савести због недостојности према родитељима код Милана изазива презир према сопству и готово нагон за властитом физичком деструкцијом.

Поред компромиса у приповеци „Разорена срећа” заступљена је контрапродуктивна стратегија. Наиме, Стеваново настојање да освети оца и сачува породично имање, парадоксално доводи до очевог алкохолизма и пропасти као и пропасти читаве породице и имања:

[...] Нашто бих вам даље причао. Ја сам осуђен на петнаест година робије, а мој отац оздравио. Он се, сиромах, док ја бејаш на робији, пропи од туге и јада. Вереница ми се удала за другог. Имање наше због очеве рђаве управе поче пропадати. Он је продавао један по један комад, пио и давао свима редом који му год рекоше да ме могу спасти. Упропастио је све, али ја га не кривим, иако је све то само за четири године док ја тамновах. Затим, од туге за мном, а и за пропалим имањем, умре, а ја одмах некако те године добијем помиловање.

– То вам је доста, па можете све знати – заврши Степа своје причање. (Домановић 1964: 380)

На тај начин у Стевановом животу, његовом кривицом, остварује се управо оно од чега је покушавао да заштити породицу: очеву смрт и пропаст имања.

У приповеци „Срећа” поред контрапродуктивне стратегије заступљен је и компромис у смислу постојања неподударности између два жељена циља, где тежња једном све више умањује могућност постизања другог циља. На тај начин јунак приповетке, трагајући за све новим задовољствима (надајући се да ће у њима пронаћи срећу) и уживајући у њима, себи заправо умањује шансе да до

среће дође све до његовог одласка у завичај где долази до спознаје да се човекова срећа налази у раду.

На послетку, упоредо са контрапродуктивном стратегијом у приповеци „Промашена срећа” присутан је и компромис. Наиме, у наведеној приповеци долази до неподударности између два жељена газда-Томина циља, стицања богатства (као примарног) и женидбе и породице (као секундарног циља) који се у његовом случају испостављају неспојивим, што представља Томину жал у каснијим годинама: „[...] Тома се загледа у дете и стаде му завидети. Дете има оца, а отац има дете, али он нема никога... Поче се сећати Јелке и још неких девојака које су му нудили да се ожени... ’[...] Све је већ прошло: сада је доцкан!’ – као да му и нехотице дође на ум, и нека чудна злоба завлада његовом душом и без његове воље.” (Домановић 1964: 394) У Томином случају долази до немогућности коегзистенције примарног (богатства) и секундарног циља (породице), те секундарни уступа место примарном циљу.

6. Самопожртвовање у приповеткама Радоја Домановића

Самопожртвовањем које само по себи не имплицира аутодеструкцију (али ипак до ње доводи) бавићемо се кроз примере Домановићевих приповедака „Баба-Стана” и „Ја сам Србин”. Росати (2009: 5) у раду *Лични интерес и самопожртвовање* наводи следеће:

Парадигматски примери самопожртвовања јесу они које бисмо могли назвати случајевима губитка живота, удова, или љубави. Особа која ризикује свој живот зарад другог ризикује интересе чије жртвовање представља жртвовање сопства. Прво, наставак постојања је између осталог, оно добро индивидуе о чијем је постојању реч, и интерес дате индивидуе за наставком постојања представља заправо интерес за продужењем њеног властитог сопства – особе каква јесте. Њен интерес за наставком постојања је сходно томе интерес повезан са сопством у најинтимнијем смислу.²¹

Истовремено, Росати (2009: 7) наводи следеће услове које одређени чин мора испунити како би заиста представљао самопожртвовање:

- (i) чин резултира губитком благостања који је очекиван и може се наслутити,
- (ii) чин је вољан,
- (iii) чин је предузет превасходно зарад вредности и добробити другог пре него зарад дуготрајног властитог бенефита,
- (iv) извршилац је био свестан барем једног алтернативног решења у време извршења чина, чије би последице (алтернативног решења) у извесном смислу биле више у непосредном интересу извршиоца,
- (v) сваки нежељени ефекат на лични интерес извршиоца као последица чина који је одабрао одражава се на неком сегменту његове добробити тако да жртвовање датог дела добробити извршиоца представља такође жртвовање његовог сопства.²²

21 Предео аутор текста. Ориг. “The paradigmatic cases of self-sacrifice are what we might call cases of life, limbs, and loves. The person who risks her life for the sake of another risks interests the sacrifice of which are a sacrifice of self. First, continued existence is, other things equal, a good for the person whose existence it is, and a person’s interest in continued existence is an interest in the continuation of her very self – of the person she is. Her interest in continued existence is thus an interest connected to her self in the most intimate sense.” (Rosati 2009: 5)

22 Предео аутор текста. Ориг. “(i) the act results in a loss of welfare that is expected and anticipated, (ii) the act is voluntary, (iii) the act is undertaken primarily out of a regard for the value or good of

Тако чин који баба Стана подузима како би, нејака и стара, спасла имовину своје деце из запаљеног амбара испуњава све наведене услове те се консеквентно може сматрати самопожртвовањем. Најпре, пошавши да помогне својима приликом пожара, она је могла бити свесна могућности да ће притом бити лишена благостања (живота). Њен чин је вољан и проистекао је из жеље да се другоме помогне (стављање туђег бенефита испред сопственог). Такође, баба Стана је у том тренутку била свесна алтернативног решења које би било више у њеном непосредном интересу (да седи са децом у кући како јој је и речено). На послетку, нежељени ефекат на лични интерес баба Стане, односно губитак живота у пожару, представља крајњи вид жртвовања сопства будући да доводи до престанка њене физичке egzистенције. Чин који баба Стана подузима води, дакле, њеној физичкој деструкцији и смрти: „Почеше свуда тражити, и мало прође, па је нађоше крај оног корита – мртву. Прегорела греда, пала на њу и убила је. Брзо је извукоше да не би сасвим изгорела.” (Домановић 1964: 38)

У приповеци „Ја сам Србин” главни јунак Драгутин Томић, осећајући грижу савести што је због љубави према лепој Мађарици Ани напустио своје родитеље и веру, свој народ, одлучује да се отворено супротстави једној мађарској јединици која је само дан пре тога убила његовог комшију и пријатеља Марка, Србина, током 1848²³. године која је била судбоносна за тадашњи Сентомаш:

Драгутин пребеле и задрхти. Погледа Мацаре, и на једном познаде бунду Маркову. 'Он је убијен!' – сену му мисао кроз главу... [...] Крв му узавре, а очи засијаше поносом народним. 'И ја ћу с Марком за веру умрети' – опет помисли, а за тим му хиљадама мисли у тренутку прокружише кроз главу. 'Удрите, ја сам Србин!' Пушке припуцаше... [...] Одоше Мацари. Драгутин је лежао мртав у крви својој, а са бледог лица мртвог као да одсјајује народни свети понос и блаженство за род умрети. Са мртвих бледо-модрих усана као да се читају поносне, упорне и узвишене речи: 'Ја сам Србин!' (Домановић 1964: 355–356)

Росати (2009: 9) сматра да самопожртвовање може представљати чин „при коме особа ставља неко начело/принцип изнад свог физичког благостања. Особа тада жртвује део своје добробити, и то онај део који, када се жртвује, представља жртвовање властитог сопства. [...] Особа не делује зарад себе, већ зарад одређеног начела/принципа.”²⁴ Љубав према отаџбини би се сходно наведеном могла сматрати једним од примера датог начела/принципа за који је појединац често спреман да жртвује властити живот. На тај начин Драгутин свесно жртвује свој живот, свестан последица које ће из тога произаћи, алтернатива које је у датом тренутку имао на располагању (будући да је добро знао мађарски могао је лако да прикрије чињеницу да је Србин), деловао је не зарад властите добробити већ зарад принципа/начела којим се руководио, док нежељени ефекат избора на његов лични интерес представља, као и у случају баба Стане, крајњи вид жртвовања будући да доводи до престанка његовог физичког постојања.

another rather than out of a regard for long-term self-benefit, (iv) the agent was aware of at least one alternative open at the time of the act the consequences of which she correctly expected would have been, in some respect, more in her immediate self-interest, and (v) any adverse effect on her self-interest as a consequence of her chosen act is on some part of her good such that the sacrifice of that part of her good is also a sacrifice of her self.” (Росати 2009: 7)

23 „Битка код Сентомаша представљала је део српске револуције у Угарској у периоду од 1848. до 1849. године.” <<https://www.kcns.org.rs/agora/srbi-i-madjari-175-godina-od-zavrsetka-revolucije-1848-1849-godine/>>, 15. 6. 2024.

24 Предео аутор текста. Ориг. “If she (the person) places her cause ahead of her physical well-being, she sacrifices a part of her good, and a part such that to sacrifice it is to sacrifice her self. [...] She (the person) is not acting for her own sake but, rather, for the sake of her cause.” (Росати 2009: 9)

7. Закључак

Рад се превасходно бавио аутодеструкцијом на корпусу следећих приповедака Радоја Домановића: „Освета“, „Рођендан“, „Разорена срећа“, „Промашена срећа“, „Срећа“ („Човекова сладост“), „Баба-Стана“ и „Ја сам Србин“.

У уводном поглављу говорено је о појму аутодеструкције и дате су њене различите дефиниције. Истовремено дате су и „смернице“ којима ће се анализа у раду даље кретати: наиме, настојало се да се о аутодеструкцији у Домановићевим приповеткама говори кроз призму три типа аутодеструкције Баумајстера и Шера (примарне аутодеструкције, компромиса и контрапродуктивних стратегија), као и самопожртвовања. О примарној аутодеструкцији говорено је кроз приповетку „Освета“, о компромису на примеру приповедака „Разорена срећа“ и „Рођендан“, о контрапродуктивним стратегијама на примеру приповедака „Срећа“ („Човекова сладост“) и „Промашена срећа“, док се о самопожртвовању говорило кроз приповетке „Баба-Стана“ и „Ја сам Србин“. Такође, наведени су примери коегзистенције наведена три типа аутодеструкције (примарне аутодеструкције, компромиса и контрапродуктивних стратегија) у одређеним Домановићевим приповеткама. Применом наведене троделне класификације аутодеструкције на Домановићеве приповетке утврђено је да је аутодеструкција заступљена у свакој од наведених Домановићевих приповедака, те да је једино што их разликује заправо степен интенционалности, односно да ли јунак свесно жели да нашкоди себи или то пак чини на несвесном нивоу. Истовремено, утврђено је и да јунаци неких од Домановићевих приповедака свесно жртвују себе зарад других („Баба-Стана“) или пак зарад неког принципа/начела („Ја сам Србин“).

Упркос чињеници да аутодеструкција сама по себи представља нешто негативно, у одређеним случајевима (када проистиче из самопожртвовања) може бити и позитивна, нарочито када се њоме жели очувати част или добробит најмилијих, што сведочи о разноликости њене примене и мотивисаности у различитим литерарним контекстима²⁵.

Литература

- Баумајстер и Шер 1988: R. F. Baumeister, S. J. Scher, *Self-Defeating Behavior Patterns Among Normal Individuals: Review and Analysis of Common Self-Destructive Tendencies*, *Psychological Bulletin* 1988, No. 1, Vol. 104, 3–22.
- Домановић 1964: Р. Домановић, *Сабрана дела I*, Београд: Просвета.
- Јонових 2019: В. Јонових, Политичка и социјална сатира у делима Радоја Домановића, И. Тасић Митић (уред.), *Годишњак Педагошког факултета у Врању*, књ. 10, Врање: Универзитет у Нишу, Педагошки факултет у Врању, 31–47.

25 Нека од будућих истраживања би се могла бавити питањем аутодеструкције на комплетном корпусу приповедака Радоја Домановића (будући да смо због природе и дужине рада морали да истраживање ограничимо само на одређене), питањем сврхе живота у Домановићевим приповеткама, сукобом сеоске и градске средине, сукобом две вредности/дужности: љубави и породице, итд. Када говоримо о сукобу сеоске и градске средине, Јонових (2019: 32) сматра „да је град (у Домановићевим делима) представљен као место које својим нездравим навикама, чије је упориште углавном у доколици или у чаршијском оговарању, не пружа здраво тло за развој индивидуе и интелектуализма, те да се аномалије градског живота пре или касније одражавају и на породични дом. Паланка се, углавном, представља као место учмалог живота и помодарских навика које уништавају патријархалне вредности, као место лажног морала и неговања предрасуда, људске зависти и покиданих међуљудских односа.“

- Југовић, А. *Записи из аномије: Огледи из науке о друштвеним девијацијама*. <https://www.iksi.ac.rs/izdanja/zapisi_iz_anomije.pdf>, 22. 9. 2024.
- Кнез, М. *Аутоаналитичност и аутодеструктивност у прози Милутина Цихлара Нехајева*. <<https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffos%3A299/datastream/PDF/view>>, 22. 9. 2024.
- Росати 2009: С. S. Rosati, Self-Interest and Self-Sacrifice, *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. 109, Oxford: Oxford University Press, 311–325.

AUTO-DESTRUCTION IN RADOJE DOMANOVIĆ'S SHORT STORIES

Summary

The paper has primarily explored the topic of auto-destruction in the following Radoje Domanović's short stories: "The Birthday", "I am a Serb", "Thwarted happiness", "The revenge", "Stana, the old woman", "Happiness" ("A man's pleasure") and "Lost happiness". Namely, something that is common to the characters of all the mentioned Domanović's short stories is their auto-destruction, motivated by different reasons: some of them destroy themselves through their self-sacrifice, patriotism, whereas the others fall prey to auto-destruction due to their excessive pride. The analysis has tried to show that auto-destruction employed in a literary context may have a whole plethora of different ways of application and be motivated by different reasons.

Keywords: auto-destruction, Domanović, short stories, self-sacrifice, destruction, motivation

Katarina S. Lazić